

over ontwikkeling is even eenvoudig als fraai verwoord in de titel van Tyndale's bijdrage: over wiens agenda gaat ontwikkeling?

Albert M.G. Beekes

(senior consultant health systems management Amersfoort)

Deetman, W., N. Draijer, P. Kalbfleisch, H. Merckelbach, M. Monteiro & G. de Vries (red.) (2011), *Seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk*, Amsterdam: Balans, pp. 320, ISBN 9789460033629, € 19,95.

Deetman, W., N. Draijer, P. Kalbfleisch, H. Merckelbach, M. Monteiro & G. de Vries (red.) (2011), *Seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk. Uitgebreide versie. Deel 1 Het onderzoek / Deel 2 De achtergrondstudies en essays*, Amsterdam: Balans, pp. 1000, ISBN 9789460034961, € 59,95.

De receptie van het rapport van de Commissie Deetman heeft vooral in het teken gestaan van morele opwinding. Dit rumoer heeft de aandacht voor de wetenschappelijke kwaliteiten van het rapport rijkelijk overstemd. Wat heeft dit omvangrijke multidisciplinaire onderzoek nu eigenlijk opgeleverd en op grond van welke gegevens?

Het onderzoeksrapport stelt tien vragen naar feiten, verklaringen en aanbevelingen, maar de sturende hypothesen worden niet geformuleerd, wellicht omdat die evident worden geacht. Drie hypothesen zijn godsdienstsociologisch het interessantst. De eerste betreft het vóórkomen: in de Rooms-Katholieke Kerk zijn minderjarigen seksueel misbruikt, en dat komt daar vaker voor dan elders. De tweede gaat over de (bestuurlijke) omgang ermee: er was een 'zwijgcultuur' (*culture of silence*) rond het misbruik. De derde is dat de zwijgcultuur werd gesanctioneerd door een al dan niet expliciete ecclesiologie die de Kerk alleen maar wil zien en laten zien als heilig.

De zeskoppige onderzoekscommissie heeft deze en andere veronderstellingen op hun houdbaarheid onderzocht met medewerking van een onderzoekssecretariaat en een omvangrijk archiefteam. Bovendien werd ze ondersteund door een klankbordgroep. De wetenschappelijke versie van het eindrapport beslaat twee delen. Het eerste deel is grotendeels gelijk aan de publieksversie maar bevat extra hoofdstukken over afzonderlijke bisdommen, ordes en congregaties. Het tweede deel bestaat uit thematische essays en deelstudies.

Methoden

De commissie heeft meldingen ontvangen, gesprekken gevoerd en vragenlijsten aan melders voorgelegd, TNS NIPO een landelijke survey gehouden naar het voorkomen van misbruik in heel Nederland en het KASKI heeft statistische informatie over de katholieke wereld verzameld en geordend. Verder is een flink deel van het rapport gebaseerd op knap historisch ambachtswerk. Ondanks het wantrouwen vooraf blijken de onderzoekers

onder leiding van P. Koedijk – ook wel ‘archiefratten’ genaamd – vrij toegang te hebben gekregen tot kerkelijke archieven die normaliter niet voor onderzoekers toegankelijk zijn, tenminste niet in ‘real time’. Dat gaf een unieke kans om achter de schermen te kijken. De commissie stelt dat ze is verrast is door de rijkdom aan informatie die ze heeft aangetroffen. Wanneer een bepaalde religieuze congregatie geen of weinig medewerking verleent, wordt dat met naam en toenaam vermeld. Soms bleken in bepaalde archieven van ordes en congregaties in Nederland dossiers te zijn ‘geschoond’, soms op grond van schriftelijk vastgelegd beleid, al dan niet met een beroep op de privacy. Maar in die gevallen zijn de stukken, of sporen daarvan, toch vaak elders gevonden, bijvoorbeeld in de archieven van het generaal in Rome.

Wel rijst de vraag naar de verhouding tussen recht op privacy en het algemeen belang. De commissie kreeg, met medewerking van de kerkelijke overheden, inzage in persoonsgegevens van mogelijke daders. Dat is privacy-gevoelige informatie. De commissie zegt zich te hebben gehouden aan de Wet Bescherming Persoonsgegevens, maar de Commissie Deetman is geen justitiële commissie en verricht evenmin parlementair onderzoek. Kan een kerkelijke overheid zomaar besluiten om een kerkelijke onderzoekscommissie toegang te geven tot persoonlijke gegevens? Dat is een juridische en ethische kwestie die aan de orde blijft, ook hier. Want waar ligt de grens tussen ernstige zaken en minder ernstige zaken?

Verder is de reikwijdte van het onderzoek beperkt. De commissie heeft zich beperkt tot seksueel misbruik: onvrijwillige seksuele contacten tussen minderjarigen en vertegenwoordigers van de kerk. Een breder begrip is kindermishandeling: lichamelijke of psychische mishandeling en verwaarlozing. Wanneer de commissie hiernaar had gezocht op katholieke internaten en seminaries zou wellicht een veel grotere beerput zijn opgegaan. Ook seksueel misbruik van meisjes en vrouwen blijft onderbelicht. Op verzoek van de Tweede Kamer is daarover nader onderzoek gestart.

Het archiefonderzoek bleef verder beperkt tot zogenaamde *hotspots*: gemeenschappen of instituten waar 25 of meer meldingen van bekend zijn, bijvoorbeeld de fraters van Tilburg met 122 en de broeders van Maastricht met 101 meldingen. Dit levert een beperkt beeld op. Congregaties en ordes met minder meldingen blijven buiten het gezichtsveld. Bovendien betekent ‘geen melding’ nog niet ‘geen misbruik’. Als er geld en tijd genoeg was geweest, hadden alle archieven van alle ordes, congregaties en kerkelijke instellingen onderzocht moeten worden. Dat was ondoenlijk in het korte tijdsbestek waarbinnen het werk gedaan moest worden, maar voor toekomstig historisch onderzoek is hier nog veel te halen.

Geografisch heeft de commissie zich beperkt tot Nederland, maar in de onderzochte periode bevonden zeer veel Nederlandse priesters, broeders en zusters zich in missiegebieden. De sociale en kerkelijke controle was daar geringer: het ging vaak om eenmansposten waar de afhankelijkheid van kinderen ten opzichte van de missionaris groot was.

Velen van hen vielen onder het gezag van ordes en congregaties in Nederland. Mogelijk hebben zich daar meer gevallen van misbruik voorgedaan dan in Nederland zelf.

Tot slot is er een historische beperking: de vooroorlogse situatie is nauwelijks onderzocht. Maar als waar is dat seksueel misbruik eerder met macht dan met seks te maken heeft, dan zou men op het hoogtepunt van het hiërarchisch ultramontanisme, met een onaantastbare positie van de clerus, een groter aantal gevallen kunnen verwachten. Ook hier ligt een veld voor verder historisch onderzoek.

Resultaten

De eerste hypothese, over het vaker voorkomen van misbruik in de Rooms-Katholieke Kerk dan in de maatschappij in haar geheel, wordt, met alle voorbehouden die de commissie maakt, verworpen op grond van de landelijke survey. De onderzoekers hebben veel en uiteenlopende gevallen geconstateerd en gerubriceerd. Misbruik was echter een wijdverbreid verschijnsel in de gehele samenleving, in het bijzonder in instellingen, waaronder de rooms-katholieke. In de Kerk was het wat dit betreft niet beter, noch veiliger voor kinderen dan elders. Er was niet méér misbruik dan elders, maar ook niet minder. Dat kwam niet hoofdzakelijk voor in onderwijsinstellingen; de survey toont aan dat de helft van het misbruik elders plaatsvond, zoals in de parochie. Wel was de kans op misbruik in *total institutions* als seminaries en internaten groter. Het belang van het instituut gaat hier boven het belang van een individu; er is geen transparantie; kritische geluiden worden met sancties bedreigd en er is geen open communicatie met de buitenwereld.

Over het voorkomen van deze zwijgcultuur, de tweede hypothese, is het oordeel van het rapport gemengd: de aandacht in de Kerk voor misbruik verschilt per periode. In de vooroorlogse periode was die er wel, maar enkel voor de pleger waarbij de angst domineerde voor het schandaal dat het misbruik kon opleveren voor de Kerk. Opmerkelijk bij de getroffen maatregelen was de relatie met de positie van de pleger: hoe hoger geplaatst deze was, hoe lichter de straf uitpakte. Het al dan niet bestaan van een zwijgcultuur wordt breed onderzocht.

In de jaren veertig en vijftig (fase 1) was er betrekkelijk grote aandacht voor seksueel misbruik, veelal in verband met de geestelijke gezondheid van de pastores. De 'geestelijke bevrijders' F. Buytendijk, F. Havermans en C. Trimbos publiceren onomwonden over pathologie en seksualiteit. De katholieke psychiater A. Terruwe poogt de inzichten van Thomas van Aquino en Sigmund Freud te verzoenen en spreekt met priesters over seksuele verdringing en de gevaren daarvan. De klerikale 'psychohygiënist' H. Bless en P. Ellerbeck bepleiten echter 'discretie'. Deze strategie wordt actief ondersteund door disciplinaire maatregelen vanuit Rome. De jezuit S. Tromp wordt naar Nederland gestuurd voor een *site visit* bij de grootseminaries en bindt de strijd aan met Terruwe wat resulteert in het tegen haar gerichte *Monitum* van 1956 (een officiële waarschuwing van het Heilig Officie). In 1961 volgt een verbod vanuit dezelfde instantie om seminaristen te laten beoordelen door 'psychoanalisten'. Dergelijke maatregelen bevorderen een zwijgcultuur: de

aandacht voor seksueel misbruik stopt abrupt, enkele uitzonderingen uit de late jaren vijftig en zestig daargelaten (fase 2).

In de jaren zeventig en tachtig (fase 3) komt er vanuit Rome meer aandacht voor de kwestie van misbruik plegende priesters, die individuele hulp zouden moeten krijgen. In de jaren negentig groeit de bestuurlijke en beleidsmatige aandacht, die groter is op de lagere niveaus dan op de hogere niveaus van bisschoppen en hogere oversten. Bisschop Bär (bisdom Rotterdam, 1983-1993) bijvoorbeeld, negeerde diverse adviezen om verdachte kandidaten niet toe te laten tot de priesterwijding en liet structureel na om op te treden tegen hun misdrijven en misdragingen. Ook van bisschop Simonis wordt dergelijk optreden gerapporteerd, naast gebrekkige informatievoorziening tussen de bisdommen en vanuit het bisdom naar elders. De falende bestuurlijke omgang met seksueel misbruik is dus niet enkel te wijten aan een zwijgcultuur maar ook aan een autoritaire, gefragmenteerde bestuursstructuur die hier haar neveneffecten toont.

Aan de zijde van de clerici verschilt de zwijgzaamheid dus per periode en per niveau. Literatuurstudie bevestigt een divers beeld van de bestuurlijke omgang met het misbruik. Het justitiële pad wordt zelden bewandeld. Vaker wordt een hulptraject ingezet, waarvoor plegers soms met verlof worden gestuurd. Ook komen voor: terechtwijzing, overplaatsing, ontheffing, maar ook: geen actie ondernemen. Zwijgen en negeren is er dus zeker bij, al is het repertoire breder. Het rapport stelt ook de vraag of er aan de zijde van het volk over misbruik werd gezwegen dan wel gesproken. Daarover is weinig bekend. Uit journalistieke bronnen rijst wel een beeld op. Vermoedelijk was er onder hen zowel adoratie, naïviteit en ontzag voor de clerici als wantrouwen, ressentiment en angst (Palm 2012; Schilders 1988): een ideale voedingsbodem voor publieke geheimen. Tot de jaren zestig, meldt het rapport, dekten ook gewone gelovigen schandalen toe om niet de gehele geloofsgemeenschap in diskrediet te brengen. Dat de slachtoffers zelf zwegen, is niet verwonderlijk en conform eerdere bevindingen. Zij zwijgen doorgaans uit schaamte, niet omdat er een specifieke zwijgcultuur heerst.

Werd de cultuur van negeren en toedekken nu ook ecclesiologisch gesanctioneerd (hypothese 3)? Dat blijkt inderdaad het geval. In de bisdommen en in de orde van jezuïeten was men bijzonder beducht voor mogelijke schandalen. De waardigheid van de priester en van de Kerk moesten intact blijven. Die overtuiging kon zowel reden zijn voor preventie en controle, als voor het uitblijven van maatregelen als het toch fout ging. Dit algemene beeld wordt in de wetenschappelijke editie van het rapport nader ingekleurd.

Kardinaal Simonis sprak in zijn onderhoud met de commissie over een geestelijke familiecultuur: de Kerk als *familia Dei*. Hierdoor is men geneigd de vuile was binnen te houden. Deze cultuur bevordert over-identificatie van priesters met de Kerk, met gelijken (collega-priesters), ten koste van het zich kunnen identificeren met slachtoffers. Eerder verbond godsdienstsocioloog Walter Goddijn dit psychologisch mechanisme met het centralisme in de Kerk. De kerkelijke bureaucratie kweekt beroepsorthodoxen: priesters en bisschoppen die 'getrouwd zijn met de Kerk' (Goddijn 1989).

K. Lüdicke geeft aan dat de gerichtheid op reputatiebescherming in het canonieke systeem zit ingebakken. In het tuchtrecht speelt imagoschade een expliciete rol. Er wordt geen ontheffing uit de klerikale staat verleend indien het misbruik niet openbaar is gemaakt en de verdachte priester ontkent. Strafrechtelijk staat het kerkrecht zwak, want andere sancties dan deze ultieme zijn er eigenlijk niet. Nog in de periode 1998-2010 gold een speciaal Memorandum dat opriep om niet te snel aangifte te doen opdat de goede naam van de priester of religieuze niet te grabbel zou worden gegooid.

Tot 1960 kwamen de maatschappelijke en katholieke seksuele moraal aardig overeen, aldus R. Koole in *Deel 2*. Ook buiten de Kerk werd er toegedekt en verzwegen en was de aandacht meer gericht op de eer van de dader dan op het leed van het slachtoffer. Vanaf 1960 echter zet de rooms-katholieke politiek van toedekken en verzwijgen door, terwijl daar elders afscheid van wordt genomen. Buiten de Kerk vormt zich een nieuwe moraal: seks met minderjarigen wordt afgekeurd omdat er daar geen sprake is van een vrije consensus om seks te hebben. Deze moraal wordt niet door de Kerk overgenomen.

Saillant is dat vanuit de Kerk de nieuwe seksuele moraal als oorzaak van het misbruik wordt aangewezen. In Nederland hebben bijvoorbeeld Antoine Bodar en kardinaal Simonis deze 'Woodstock-hypothese' verdedigd. Priesters zouden zijn aangestoken door de lossere seksuele moraal van de jaren zestig en zeventig. Het Deetman-rapport is helder. Ruim 42% van de meldingen van seksueel misbruik stammen uit de jaren vijftig en ruim 36% uit de jaren zestig, terwijl de lossere seksuele moraal toch echt pas eind jaren zestig een rol ging spelen en vooral in de jaren zeventig.

Receptie

In de ophef over de misstanden speelt de veronderstelde hogere morele status van de Kerk een rol. Door de aanspraak op moreel gezag die de Kerk maakt, is de opwinding des te groter, blijkt ook uit onderzoek naar eerdere affaires. Daarbij komt het gesloten karakter van de Rooms-Katholieke Kerk en de defensieve reactie op klachten. Hierdoor kan de media-aandacht lang voortduren.

Aan de aandacht in de media danken we dat juist het misbruik in katholieke kring in de belangstelling kwam. De Nederlandse Bisschoppenconferentie en de Konferentie Nederlandse Religieuzen hebben naar aanleiding hiervan opdracht tot het onderzoek gegeven. Daardoor ligt er nu een schat aan materiaal over de relatie tussen geloof, macht en seks. In de eerste reacties van kerkelijke zijde (de Voorleesbrief van de R.K. bisschoppen van Nederland, 23-12-2011) overheerste spijt over het gedrag van een aantal priesters en religieuzen en schaamte voor de nalatigheid van een aantal verantwoordelijken. In de latere rapportage van de bisschoppen aan Deetman (5-6-2012) kwam echter ook de institutionele verankering van het misbruik in beeld (www.misbruikrkk.nl). Een dergelijke erkenning past wellicht slecht bij het theologische idee van een heilige Kerk die tegenover een goddeloze wereld staat (Danneels 2012). Maar sinds het Tweede Vaticaans Concilie klinken voorzichtige pleidooien om, net als kerkvader Augustinus deed, naast de heiligheid ook

de zondigheid van de Kerk te benoemen. E. Borgman en A. van Iersel zetten die stap in een bundel die nog voor het Deetman-rapport verscheen (Geerts & Morssinkhof 2011). Nu dit hoogstaande wetenschappelijke rapport is gepubliceerd is er aanleiding temeer om verdere stappen te zetten in de beleidsmatige en ecclesiologische verwerking van het gegeven dat de kerk ook een 'onheilsinstituut' kan zijn.

Kees de Groot en Theo Salemink
(Tilburg University)

Literatuur

Danneels, C. G. (2012),

At the crossroads of faith and culture. Challenges facing the Catholic Church today, Annual Lecture Christianity and Society 2012, Tilburg University.

Geerts, H., & H. Morssinkhof (red.) (2011),

Grensoverschrijdingen geduid. Over seksueel misbruik in katholieke instellingen, Nijmegen: Valkhof Pers.

Goddijn, W. (1989),

Kerk en kudde: tussentijdse balans van een geloofsgemeenschap, Baarn: Arbor.

Palm, J. (2012),

Moederkerk. De ondergang van rooms Nederland, Amsterdam/Antwerpen: Contact.

Schilders, E. (1988),

Moordhoek. De moord op Marietje Kessels in een katholieke kerk, Tilburg 1900, Tilburg: Boekhandel Gianotten.

Werkman, Paul E. & Rolf E. van der Woude (red.) (2012), *Bevlogen theologen. Geëngageerde predikanten in de negentiende en twintigste eeuw*, Hilversum: Verloren, pp. 494, ISBN 9789087042912, € 38,-.

In dit boek worden vijftien maatschappelijk geëngageerde protestantse theologen besproken uit de periode 1850-2000, nader verdeeld over vijf op voorhand gekozen – zo meldt het Woord Vooraf zonder nadere argumentatie – perioden van elk ongeveer 30 jaar. Het gaat om theologen die in zekere zin representatief geacht kunnen worden voor hun – geëngageerde – vakgenoten van hun dagen. Het behandelde tijdvak is een periode waar-in Nederland politiek, religieus en maatschappelijk volledig veranderde en waar binnen deze theologen op hun manier en in hun tijd hun positie bepaalden en in geschrift en met de daad reageerden. Waarom zetten zij zich in en wat trok hen naar de problemen van hun tijd? Om deze vragen te beantwoorden worden hun levensloop, hun sociale en religieuze achtergrond, hun drijfveren en de dilemma's waarvoor zij zich zagen geplaatst en de oplossingen die zij daarin kozen, besproken. Hierbij moet bedacht worden dat de keuze om zich in te zetten voor lotsverbetering van bepaalde groeperingen in de maatschappij van